

חינוך לחיים משותפים - נייר עמדה מטעם המרכז הרפורמי לדת ומדינה

1. מאבק בגזענות ובשנאת האחר, שוויון, ושמירה על כבוד האדם באשר הוא אדם - הינם מערכי היסוד של מדינת ישראל, הבאים לידי ביטוי כבר במגילת העצמאות בה נכתב כי "מדינת ישראל... תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתת על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות".
2. חובתה של מדינת ישראל להיאבק באופן עיקש וחסר פשרות בגזענות ובשנאת האחר נובעת מעקרונות הכבוד והשוויון המעוגנים בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ומשכך נהפכה להיות חובה בעלת מעמד חוקתי. בהקשר זה ציין כב' הנשיא ברק: "הגזענות פוגעת בכבוד האדם ובשוויון שבין בני האדם. הגזענות חותרת תחת הסדר החברתי, הסובלנות החברתית ושלום הציבור. יש בה סתירה למהותה ולאושיותיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" (ע"פ 2831/95 אלבה נ' מדינת ישראל).
3. למערכת החינוך תפקיד מרכזי במיגור הגזענות ושנאת האחר ובחינוך לזכויות אדם ולחיים משותפים, שכן חינוך הוא אחד האמצעים החשובים והיעילים ביותר להפגשת התלמידים עם ציבורים שונים על מנת להנחיל ערכים דמוקרטיים ולמגר עמדות סטראוטיפיות גזעניות.
4. במהלך השנים היו מספר יוזמות לקידום חיים משותפים ומניעת גזענות. כך, בין היתר, הוקמה ועדת היגוי בראשות פרופסור מרדכי קרמניצר שהגישה מסקנותיה למשרד החינוך בשנת 1996 ועמדה על הצורך בפיתוח תכנית חינוכית מקיפה להנחלת ערכי זכויות אדם ודמוקרטיה. מסקנות הוועדה אומצו והוקם במשרד החינוך "המטה לחינוך אזרחי ולחיים משותפים". בשנת 2009 הגישה את מסקנותיה וועדת סלומון עיסאווי – ועדה ציבורית שמונתה לבניית מדיניות כוללת בנושא של חינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים במדינת ישראל, ובשנת 2014 החלה לפעול במשרד החינוך התכנית "האחר הוא אני" שעסקה, בין היתר, בקבלת השונה בדגש על שסעים מרכזיים המאפיינים את החברה הישראלית. ואולם, למרבה הצער דובר ביוזמות ספורדיות שלא היתה להן השפעה נרחבת על ציבור התלמידים.
5. בחודשים מרס-אוגוסט 2015, קיים משרד מבקר המדינה בדיקה של פעולותיו של משרד החינוך לקידום נושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות. ממצאי הביקורת פורסמו במסגרת דו"ח ביקורת מיוחד בחודש ספטמבר 2016 (להלן: "דו"ח המבקר").¹ ממצאי דו"ח המבקר העלו תמונה עגומה וקשה ביותר, לפיה הנהלות משרד החינוך לאורך השנים לא נקטו במכלול הצעדים הנדרשים ליצירת תשתית ארגונית, פדגוגית, אופרטיבית ותקציבית מספיקה להתמודדות מערכתית ארוכת טווח לקידום נושא החינוך לחיים משותפים ומניעת גזענות במערכת החינוך. הובהר, כי המדינה אינה עושה שימוש מושכל ומספק במערכת החינוך על מנת ליצור גשרים בין חלקי החברה.

¹ <https://www.mevaker.gov.il/he/publication/Articles/Pages/2016.09.22-Education.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1#:~:text=%D7%94%D7%93%D7%95%D7%97%20%D7%94%D7%9E%D7%99%D7%95%D7%97%D7%93%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%9E%D7%91%D7%A7%D7%A8%20%D7%94%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%A0%D7%94,%D7%94%D7%A0%D7%95%D7%A8%D7%90%D7%95%D7%AA%20%D7%A9%D7%9C%20%D7%92%D7%96%D7%A2.%D7%A0%D7%95%D7%AA%20%D7%95%D7%A9%D7%A0%D7%90%D7%AA%20%D7%94%D7%90%D7%97%D7%A8>

6. להלן מספר נקודות שנכללו בממצאי דו"ח המבקר :

- א. משרד החינוך לא יישם מרכיבים מרכזיים בתפיסה המנחה בתחום החינוך למניעת גזענות ולחיים משותפים ;
 - ב. מידה שיטתית של תופעת הגזענות במערכת החינוך אינה נעשית ;
 - ג. לא יושמו תכניות לחיים משותפים ולא הוקצו המשאבים הראויים ליישומן ;
 - ד. הפעילות בנושא, על היבטיה השונים, לא רוכזה בידיה של יחידת מטה אחת שתישא באחריות ותוביל את המהלכים לקידום הנושא במערכת החינוך ;
 - ה. חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות שולב באופן חלקי וחסר במגוון המקצועות ;
 - ו. לא הוכשרו מורים בתחום חשוב זה ולא מוצתה הפעילות עם ארגוני המגזר השלישי ;
7. ההמלצות העיקריות שנכללו בדו"ח המבקר נוגעות לפעולות בהן על משרד החינוך לנקוט, כדלהלן :
- א. לרכז את הסמכויות והמשאבים לטיפול בנושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות בידי גורם אחד שיובילו מהבחינה הארגונית והמהותית.
 - ב. להקים ועדת היגוי רמת דרג לקביעת מדיניות כוללת הנוגעת לנושא ולקבלת החלטות ומעקב אחר יישומן.
 - ג. לקבוע מדדים לבחינה שיטתית של תופעת הגזענות במערכת החינוך ולהביא בהקדם לידי סיום הכנת תכנית פעולה מערכתית ארוכת טווח ומחייבת שתיתן מענה לשערים החברתיים בכלל ולקידום נושא החינוך לחיים משותפים בין יהודים לערבים בפרט, להבטיח הקצאת תקציבים וכוח אדם ייעודיים ליישום התכנית, על פי יעדיה, ולהפעיל אמצעי מעקב אחר יישומה.
 - ד. לעגן את נושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות בגרעין מחייב של מקצועות הדעת וכך להבטיח כי כל התלמידים במערכת החינוך ייחשפו לנושא על היבטיו השונים לכל אורך הרצף החינוכי.
 - ה. להפוך את נושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות לחלק בלתי נפרד מתהליך ההכשרה של עובדי הוראה.
 - ו. להגדיל את היקף המפגשים הבין-מגזריים ולשלב מורים ממגזרים שונים במסגרות חינוך של מגזר "אחר" ובייחוד להגדיל את מספר המפגשים בין ערבים ויהודים ואת מספר המורים הערבים המועסקים במסגרות החינוך היהודיות ולהיפך.
 - ז. על מינהל חברה ונוער לקדם תכניות ותהליכים ארוכי טווח מחייבים להטמעת ערכי סובלנות, חיים משותפים ומניעת גזענות במסגרת הפעילות הבלתי פורמלית בבתי הספר ומחוצה להם.
 - ח. להסדיר את מכלול ההיבטים הנוגעים לשיתוף הפעולה עם הארגונים הלא-ממשלתיים הרבים הפועלים במערכת החינוך ועוסקים בנושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, תוך שיתוף עם הארגונים עצמם ועל פי מדיניות עקבית ארוכת טווח.
8. במאי 2021 פורסם דוח מעקב של מבקר המדינה אשר עסק בביקורת על פעילות משרד החינוך לתיקון הליקויים שנמצאו בדוח המבקר משנת 2016² (להלן: "דוח המעקב"). אף דוח המעקב העלה תמונה עגומה ביותר לפיה מרבית הליקויים עליהם עמד דוח המבקר תוקנו במידה מעטה או לא תוקנו כלל. להלן חלק מהממצאים המטרידים שפורטו בדוח המעקב :

² <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Pages/Reports/5272-12.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

- א. משרד החינוך לא קידם מרכיבים מרכזיים בדוח וועדת קרמניצר אשר נועדו לחולל שינוי בגישה לחינוך הדמוקרטי, האזרחי והערכי ברוח המלצות הועדה שאומצו על ידי משרד החינוך כגון פרסום חוזר מנכ"ל הקובע עקרונות, מטרות ותוכנית פעולה שתחייב את כל בתי"ס מכל המגזרים להירתם לנושא הסובלנות ומניעת הגזענות.
- ב. אף שמשרד החינוך שילב את נושא החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות במטרות התוכנית האסטרטגית שלו הוא לא גיבש מתווה וכללים להטמעתה וליישומה בתוכניות הלימוד; בתי הספר והתלמידים גם אינם מוערכים ואינם נמדדים על השתתפותם בתוכנית. זאת ועוד, פעילות של שיתוף והתנסות של תלמידים ומורים בבתי הספר בנושא היא וולונטרית והיא תולדה של החלטה פרטנית של בית הספר או של המורה.
- ג. משרד החינוך לא גיבש תכנית מערכתית ייעודית למניעת גזענות ולחיים משותפים בין תלמידים ערבים ויהודים.
- ד. משרד החינוך לא גיבש תכנית לפיתוח מקצועי מחייב לכלל המורים בנושא חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, ובפועל אחוז מזערי מכלל ההשתלמויות הוקדשו לנושא. בהקשר זה אף נמצא כי:
- בהשתלמויות שכן הוקדשו לנושא - ההשתתפות בהן אינה בגדר חובה אלא ולונטארית;
 - במחוז החרדי לא התקיימו בכלל השתלמויות בנושא;
 - מורים מהמגזר החרדי לא השתתפו בהשתלמויות בנושא;
 - שיעור השתתפות מורים מהחינוך הממ"ד בהשתלמויות בנושא נמוך (כ-8% מכלל המורים המשתלמים בנושא);
- ה. מפגשים בין מגזריים בין קבוצות מבתי"ס מהזרם הממלכתי דתי ומהזרם הממלכתי ערבי - כמעט ואינם מתקיימים. מפגשים של תלמידים חרדים עם תלמידים ממגזרים אחרים אינם מתקיימים כלל.
- ו. השתתפות בית הספר בפעילות של מפגשים בין מגזריים בין מורים מפקחים ותלמידים אינה בגדר חובה אלא נתונה לשיקול דעתו של בית הספר ובהתאם, שיעור ההשתתפות בהם הוא נמוך מאוד (כך למשל, בשנת הלימודים תש"ף נרשמה השתתפות של כ-30,000 תלמידים שהיו כ-1.5% בלבד מכלל התלמידים בבתי הספר בישראל).
- ז. מרבית מטלות הביצוע המשותפות³ מבוצעות בין בתי"ס מהמגזר היהודי. לא נעשתה אף מטלת ביצוע משותפת בין בתי"ס מהמגזר הממלכתי דתי לבתי ספר מהמגזר הממלכתי ערבי.
- ח. נושא השסעים הוא נושא בחירה בלימודי האזרחות ואינו מחייב את כלל התלמידים.
9. דוח המעקב המליץ כי משרד החינוך יוסיף ויפעל לקידום התמודדות מערכתית עם תופעת הגזענות ויקדם חינוך לחיים משותפים, מתוך העברת מסר לכל הזרמים במערכת החינוך - הן לתלמידים והן למורים לאורך כל הרצף החינוכי - לגבי החשיבות הראשונה במעלה של הנושא ובתוך כך הומלץ כי המשרד ישלב את הנושא באופן מובנה בתוכנית הלימוד ובפעילויות של כלל התלמידים, בכלי ההערכה והמדידה של בתי הספר ובתוכניות להכשרת מורים.
10. אנו קוראים אפוא לוועדה לחיים משותפים, לאמץ את כלל המלצות דוח המעקב ולפעול ליישומן המלא. אנו סבורים כי קיימת חשיבות עליונה לגיבוש ויישום תכנית מערכתית ייעודית לחינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות שתתייחס לכלל הגורמים הרלוונטיים במערכת החינוך - תלמידים מורים ומפקחים, שתועבר לכל אורך הרצף החינוכי, ושתחייב באופן חד משמעי וברור את כלל הזרמים במערכת החינוך ללא יוצא מן הכלל. בתוך כך, מפגשים בין מגזריים בין קבוצות מבתי ספר מהזרמים השונים יהיו בגדר חובה ומורים יחויבו להשתתף כחלק מפיתוחם המקצועי בהשתלמויות בנושא חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות, ללא קשר לשיוכם לזרם חינוכי זה או אחר. כמו כן, על הוועדה להתייחס בהמלצותיה לחובה לקיים אכיפה ראויה והדוקה של יישום התכנית האמורה בקרב כלל הזרמים במערכת החינוך לרבות באופן של הטלת סנקציות על מוסדות חינוך שיפרו את חובתם לפעול בהתאם לה.

³ מתכונת של הערכת תלמידים המקשרת באופן מעשי בין הלימודים התיאורטיים באזרחות ובין המציאות.